

KALENDERBERSKÁ KULTÚRA A DOBA HALŠTATSKÁ NA JUHOZÁPADNOM SLOVENSKU

CENTRUM A PERIFÉRIA SEVEROVÝCHODOHALŠTATSKEJ KULTÚRNEJ OBLASTI – ŽIAROVÉ
POHREBISKO V NOVÝCH ZÁMKOCHSUSANNE STEGMANN-RAJTÁR¹

Keywords: *Western Slovakia, cremation burial ground, Hallstatt period, Eastern Hallstatt culture, Vekerzug culture, Eastern Alpine-Transdanubian region, relative chronology*

Abstract: *Centre and periphery of the Northeastern Hallstatt cultural region – cremation*

cemetery in Nové Zámky. *The early phase (HaC) of the Hallstatt Period in Southwest Slovakia was represented by the Eastern Hallstatt culture, which was gradually replaced in the later phase (HaD) by the Vekerzug culture with its main distribution area in the Eastern Carpathian region. The term “Kalenderberg culture”, which is frequent in literature, is very widely conceived for an extensive part of the Northeastern Hallstatt cultural sphere, which besides the territory of the Kalenderberg Hallstatt culture also comprises the territory of the Hallstatt culture in Middle and Northeast Transdanubia. Important material for the assessment of cultural relations was provided by the cemetery in Nové Zámky, which was examined by Mikuláš Dušek already in the 1960s. Comprehensive evaluation of 29 Hallstatt Period cremation graves was published only recently. The internal development within the burial ground – phases I to IV – is represented by graves of the Eastern Hallstatt culture (Hallstatt culture of Middle and Northeast Transdanubia), and phase IV represents a transitional period between the Eastern Hallstatt and the Vekerzug cultures. Phase V is already typical for the development of the Vekerzug culture. The most distinctive component of funerary assemblages was pottery, which became the primary source of evaluation and determination of the relative-chronological development.*

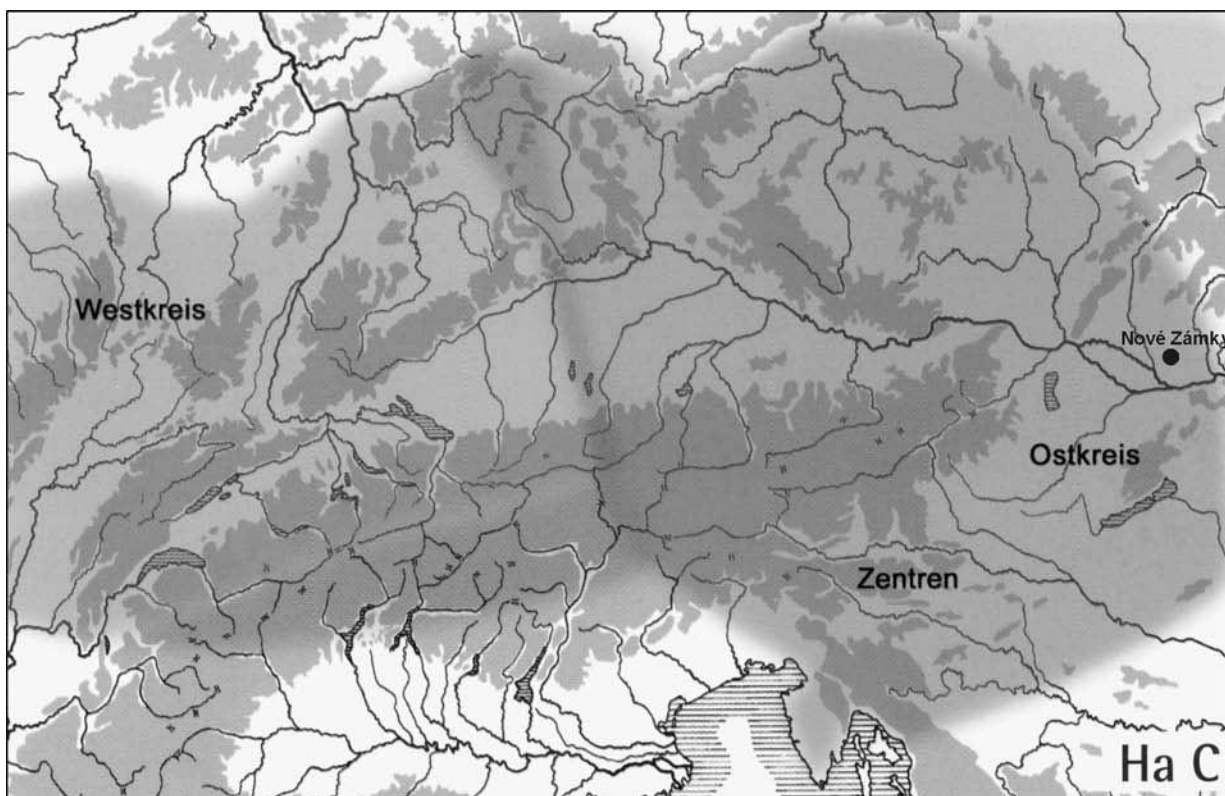
Úvod

Konferencia zameraná na kalenderberskú kultúru a dobu halštatskú na juhozápadnom Slovensku poskytla priestor na vyhodnotenie kultúrneho vývoja v 8. – 6. stor. pred Kr., kedy bolo toto územie súčasťou stredodunajskej oblasti (Stegmann-Rajtár 1992; 1994). Je známe, že v závere doby bronzovej (mladšia až neskorá doba popolnicových polí) a v staršej dobe železnej (halštatskej) tu dochádzalo k intenzívnemu kontaktu medzi dvomi kultúrnymi okruhmi: centrálnne-stredoeurópskeho a adriaticko-karpatského (Hänsel/Hänsel 1997). Charakteristické bolo ich vzájomné prelínanie, ktorého výsledkom bola rôznorodá a svojbytná materiálna kultúra na sídliskách ako aj pohrebiskách. Nálezy z väčších aj menších výskumov výrazným spôsobom odrážajú vzájomné kontakty nielen medzi blízkymi, ale aj medzi vzdialenými regiónmi (Stegmann-Rajtár 2002a; 2004; 2005a; 2005b).

Dobu halštatskú na juhozápadnom Slovensku v jej staršom úseku (HaC) reprezentovala východohalštatská kultúra (obr. 1), v jej mladšom úseku (HaD) ju postupne vystriedala vekerzugská kultúra, ktorá mala ťažisko rozšírenia najmä vo východokarpatskej oblasti (Chochorowski 1998). Významný materiál na vyhodnotenie kultúrnych pomerov poskytlo pohrebisko v Nových Zámkoch, preskúmané Mikulášom Dušekom ešte v šesdesiatych rokoch minulého storočia (Dušek 1961; 1962; 1971). Avšak kompletne vyhodnotenie 29 žiarových hrobov bolo publikované iba v nedávnom období (Stegmann-Rajtár 2009). Cieľom tohto príspevku je zhrnutie najdôležitejších výsledkov, ktoré sme získali na základe typologickej analýzy kovov a keramiky, ako aj vypracovanie relatívno-chronologického vývoja na pohrebisku. V centre záujmu stoja hroby východohalštatskej kultúry (halštatská kultúra stredného a severovýchodného Zadunajska), ktoré v porovnaní s počtom hrobov vekerzugskej kultúry tvorili dominantnú časť pohrebiska v Nových Zámkoch.

Východohalštatská kultúra (kalenderberská halštatská kultúra a halštatská kultúra stredného a severovýchodného Zadunajska) a juhozápadné Slovensko

Halštatská kultúra, ktorej názov vznikol v už 19. storočí, sa pre jej zdanlivo jednotný charakter zvykla v minulosti považovať za „včasnú formu európskej jednoty“ (Kossack 1981, 36). Západo- a východohalštatský kultúrny okruh sa postupne vykryštalizovali na rozľahlom území siahajúcom približne od východného Francúzska až po západné Maďarsko (obr. 1) Ako ukázalo bádanie, v skutočnosti je to len spoločný názov pre podobné a vzájomne porovnateľné „kultúrne skupiny“/Kulturgruppen v širšom stredoeurópskom priestore (Kossack 1981; Egg-Kramer 2005,

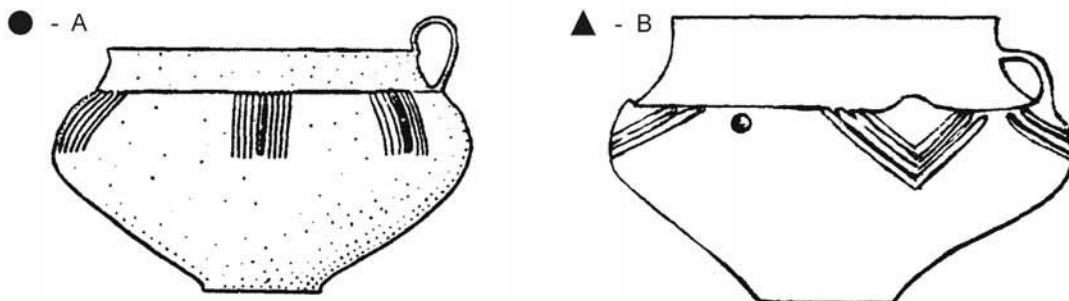
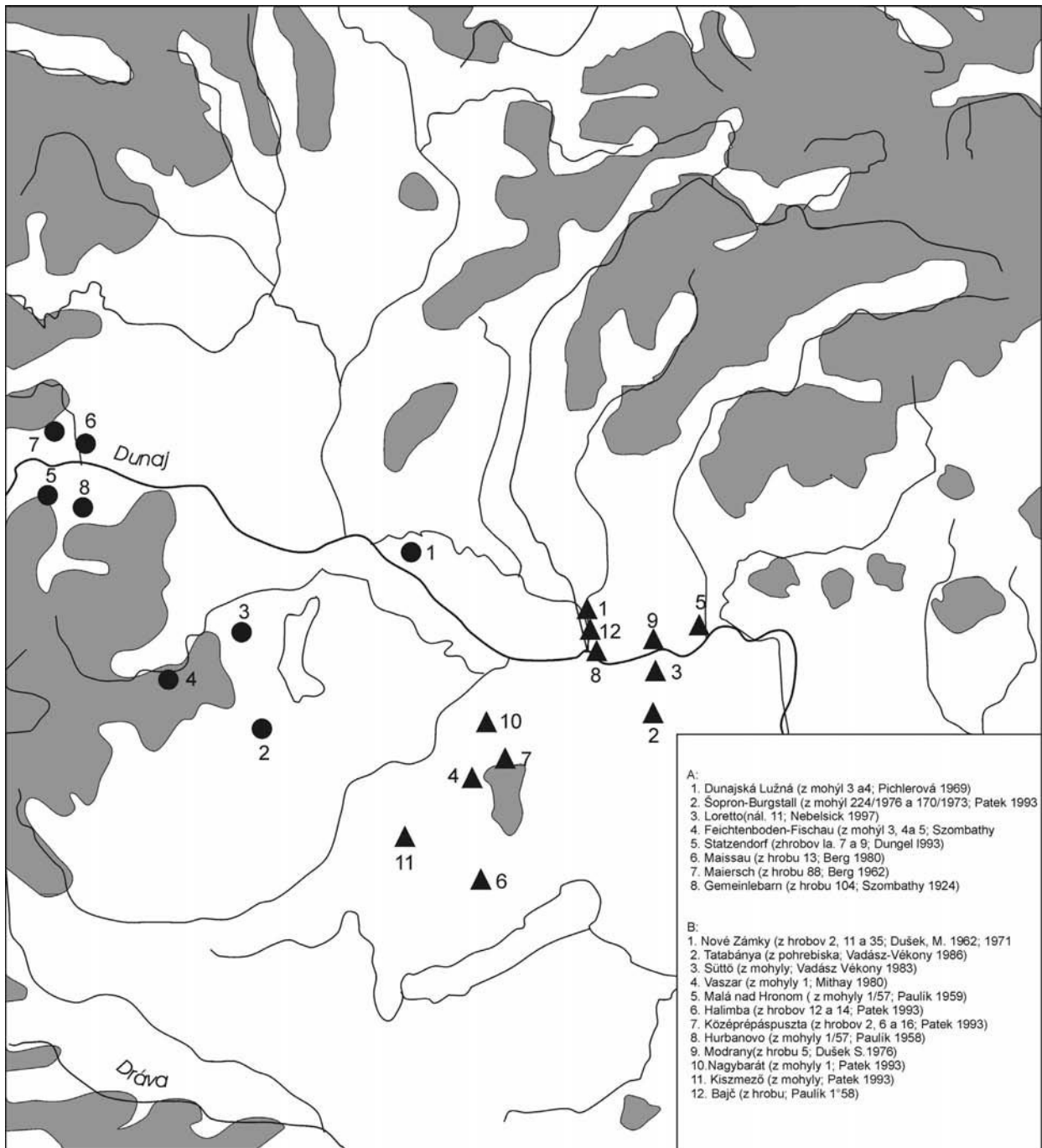
Obr. 1. Rozšírenie západno- a východohalštatského kultúrneho okruhu (podľa Ettel 2006, obr. 3) a poloha pohrebiska v Nových Zámkoch.

Abb. 1. Verbreitung der West- und Osthallstattkultur (nach Ettel 2006, Abb. 3) und die Lage des Gräberfeldes von Nové Zámky.

obr. 2; Ettel 2006, 152; Stegmann-Rajtár 1992; 1994; 2002a, 193; 2002b, 254). Hoci jeho sídlisková štruktúra, kultúrno-spoločenské pomery a typy nálezov vykazujú určité spoločné znaky, prevahu majú odlišnosti (Brosseder 2004; Čambal 2008; Ettel 2006; Miroššayová 1999; Parzinger 1989; 1995; Patek 1993; Stegmann-Rajtár 1992; 2002a, 2002b; Teržan 1986; 1990).

V literatúre často používaný názov „kalenderberská kultúra“ je veľmi širokým pojmom pre rozsiahlu časť severovýchodohalštatského kultúrneho okruhu, ktorý okrem územia kalenderberskej halštatskej kultúry (Nebelsick 1997; Stegmann-Rajtár 2002b, obr. 1; Studeníková 2005) zahŕňa aj územie halštatskej kultúry stredného severovýchodného Zadunajska (Patek 1993, obr. 5; Stegmann-Rajtár 2005a; 2005b; 2009, obr. 13). Jednoznačné rozdiely nielen v pohrebných zvyklostiach, ale aj v materiálnej náplni mohýl ako aj plochých hrobov dokladajú však existenciu dvoch rovnocenných skupín/Kulturgruppen, ktoré bezprostredne susedili (obr. 2). Ich kontakt a vzájomný vplyv je doložený najmä v materiálnej náplni niektorých sídlisk severne od Dunaja, pre ktoré je typický kultúrny zmiešaný charakter nálezov, napr. na hradisku Smolenice-Molpír (Stegmann-Rajtár 2000, 2002b; 2005b). Na odlišný charakter nálezov z menších mohýl (napr. Malá nad Hronom alebo Hurbanovo) ako i plochých hrobov (napr. Nové Zámky alebo Modrany) v „severovýchodnej časti kalenderberskej kultúry“ upozornil v r. 1964 J. Paulík, ktorý do literatúry zaviedol názov „középrépaszký typ kalenderberskej kultúry“ (Paulík 1964, 170). Dnes už však na základe publikovaných starších ako i novších nálezových celkov, a to predovšetkým z bohato vybavených mohýl (napr. Vaszar, Somlóvásárhely, Sütö) vieme, že oblasť stredného a severovýchodného Zadunajska a k nej prilehlé územie severne od Dunaja, s ťažiskom pohrebísk medzi Váhom a Ipľom malo samostatný vývoj, odlišný od vývoja v severozápadnom Zadunajsku a v susedných oblastiach západne od Váhu (Stegmann-Rajtár 2002a; 2009, obr. 13).

Analýza hrobového materiálu kalenderberskej halštatskej kultúry, ako i halštatskej kultúry stredného a severovýchodného Zadunajska poukázala na rozdiely nielen v typologickom zastúpení kovových nálezov, ale najmä na výrazné odlišnosti v keramickom inventári (obr. 2; Stegmann-Rajtár 2002a). Charakteristické zoskupenie pravekidelne sa opakujúcich typov nádob v skúmaných hroboch je významným dokladom regionálnych rozdielov v tejto oblasti rozšírenia východohalštatskej kultúry (Stegmann-Rajtár 2002a, obr. 1, 2). Názorným príkladom je napríklad misa s uškom vytiahnutým nad okraj, ktorá sa vyskytovala iba v hroboch kalenderberskej halštatskej kultúry (obr. 2: A), pričom v hroboch halštatskej kultúry stredného a severovýchodného Zadunajska nie je zastúpená vôbec. Naopak, misa s uškom ukončeným v polovici hrdla, ktorá zas bola typická v halštatskej kultúre stredného a severovýchodného Zadunajska (obr. 2: B), zas úplne chýbala v kalenderberskej halštatskej kultúre.

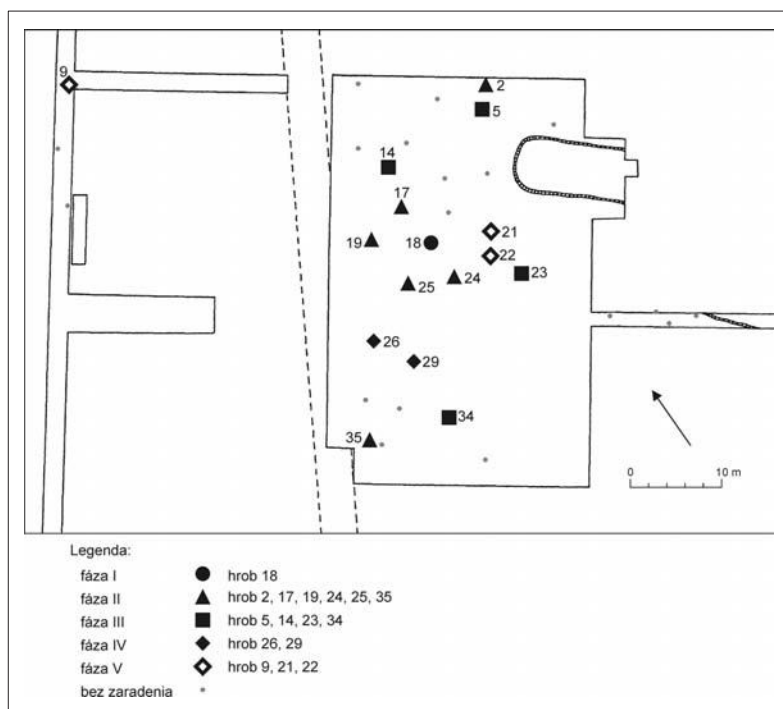

Obr. 2. Charakteristické typy nádob (misy s uškom) a ich rozšírenie v kalenderbergskej halštatskej kultúre (A) a v halštatskej kultúre stredného a severovýchodného Zadunajska (B), (podľa Stegmann-Rajtár 2002a, obr. 3).

Abb. 2. Charakteristische Gefäßstypen (Schüsseln mit Henkel) und ihre Verbreitung in der Kalenderbergkultur (A) und in der Hallstattkultur des mittleren und nordöstlichen Transdanubiens (B) (nach Stegmann-Rajtár 2002a, Abb. 3).

Hroby východohalštatskej kultúry (halštatská kultúra stredného a severovýchodného Zadunajska) na pohrebisku v Nových Zámkoch

Vnútorý vývoj na pohrebisku – fázy I až IV (obr. 4, 5) reprezentujú hroby s východohalštatskou kultúrou (halštatská kultúra stredného a severovýchodného Zadunajska), pričom fáza IV predstavuje obdobie prechodu medzi východohalštatskou a vekerzugsou kultúrou. Fáza V (obr. 6) je už typická pre vývoj vekerzugskej kultúry (Stegmann-Rajtár 2009, 85-87).

Obr. 3. Relatívno-chronologický vývoj na pohrebisku východohalštatskej (fázy I-IV) a vekerzugskej kultúry (fáza V) v Nových Zámkoch.

Abb. 3. Relativ-chronologische Entwicklung am Gräberfeld der Osthallstattkultur (Phasen I-IV) und der Vezerzug-Kultur (Phase V) in Nové Zámky.

profilácie sú tieto nádoby jedným z najdôležitejších kritérií pre stanovenie vnútorného vývoja a relatívnej chronológie na pohrebisku. Práve preto bolo veľmi dôležité venovať ich analýze a vyhodnoteniu zvýšenú pozornosť (Stegmann-Rajtár 2009, 73-76).

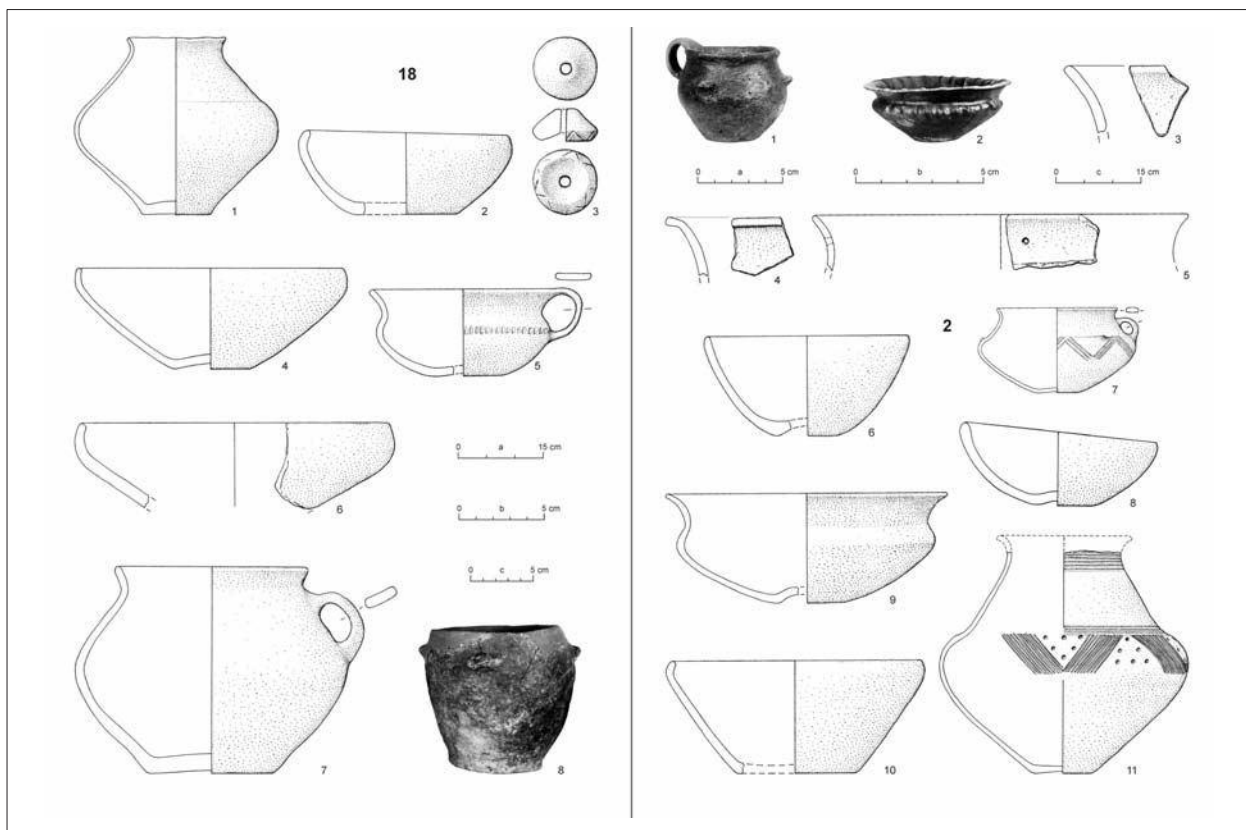
Železné a bronzové nálezy

Datovanie bronzových a železných predmetov, aj keď ich celkový počet v hrobách bol pomerne nízky, získané výsledky analýzy keramiky v plnej miere potvrdilo. Železné nožičky, ihlice, náramky a iné predmety, ktoré boli rozšírené už v neskoršej dobe bronzovej, sa v rovnakej miere vyskytovali aj v hrobách doby halštatskej. Spolu s bronzovými nálezi predstavovali bežný inventár bohatých mohýl, ale aj chudobnejších hrobov a na jemnejšie datovanie nie sú vhodné. Najväčšiu vypovedaciu hodnotu má v Nových Zámkoch kruhovitý železný náramok z hrobu 12 (Stegmann-Rajtár 2009, 83, tab. V: 1), ktorý sa bežne vyskytuje na pohrebiskách halštatskej kultúry stredného a severovýchodného Zadunajska. Zastúpený je na plochých pohrebiskách ako aj v mohylách (Patek 1993, obr. 42; 43; 76: 1-4). Ťažisko výskytu majú najmä v hrobách doby halštatskej, ale začali sa používať už oveľa skôr. Podobné náramky sú charakteristické už v neskoršej dobe bronzovej, kde sa používali v 9. a 8. stor. pred Kr., a to najmä vo východokarpatskej oblasti. V severnom Potísi sú typické v hrobách mezöcsátskej kultúry, kde ich poznáme napríklad z hrobov 57, 60 a 65 z eponymného pohrebiska Mezöcsát (Patek 1993, obr. 29: 9, 10; 30: 10, 11).

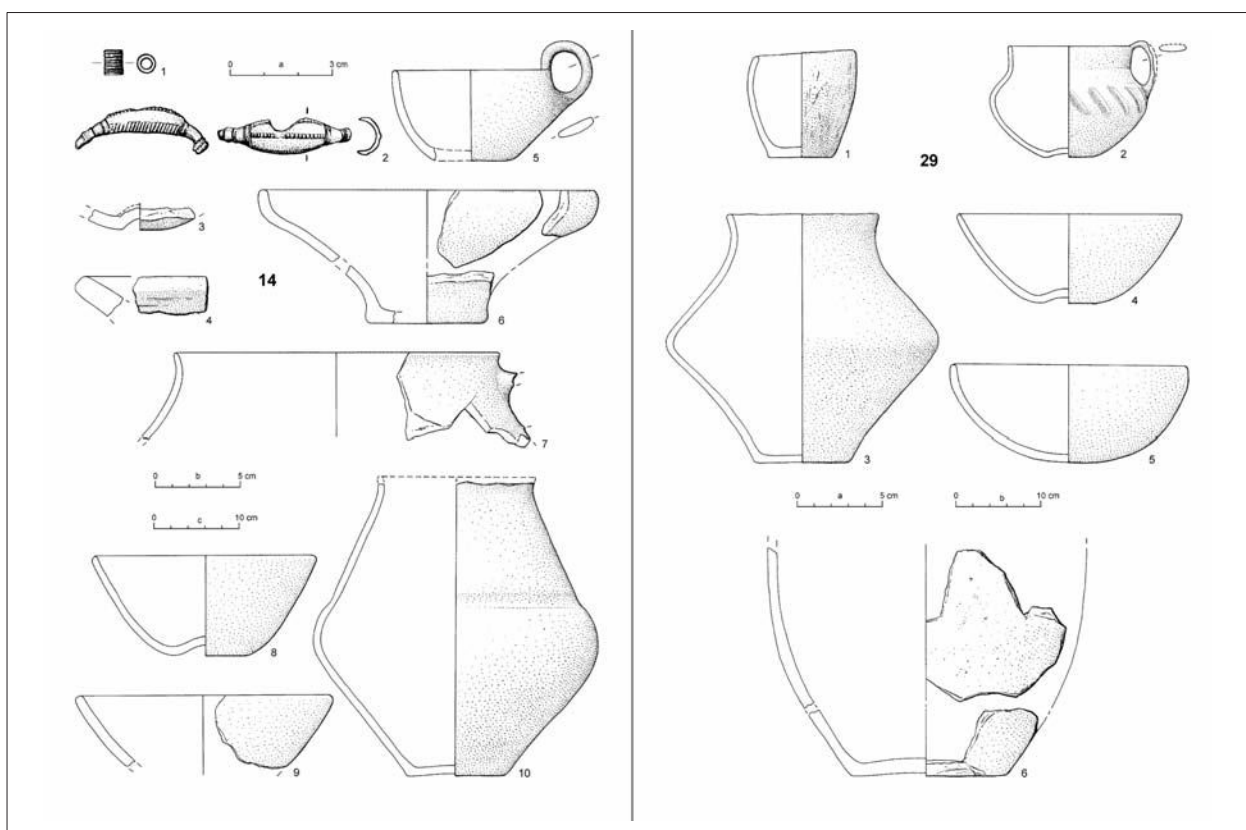
Pre kultúrno-chronologickú interpretáciu boli kľúčové najmä 2 loďkovité spony typu Šmarjeta z hrobu 14 (obr. 5: 2) a z hrobu 37 (Stegmann-Rajtár 2009, tab. XIX: 1). Tento typ spony má nadregionálny význam, keďže bol rozšírený skoro v celej východoalpsko-zadunajskej oblasti. Jedným z ťažísk výskytu bolo aj územie juhozápadného Slovenska, kde sa najväčší počet získal z hradiska Smolenice-Molpír (Stegmann-Rajtár 2005, obr. 21: 8; 2009, obr. 14). Práve tieto loďkovité spony sú dokladom existencie pohrebiska v období najväčšieho rozmachu východohalštatskej kultúry (HaC 2 a HaC 2/HaD 1) v tejto oblasti. Hrob 14 mohol byť zaradený na základe charakteristickej keramiky (vása typ V3) do fázy III.

Keramika

Typologická analýza materiálu na pohrebisku doby halštatskej v Nových Zámkoch ukázala, že pre stanovenie relatívnej chronológie nálezov má prvoradý význam keramika. Jej základné tvary – vázy, amfory, misy, šálky, hrnce a misky boli v jednotlivých inventároch zastúpené vo veľkom počte a preto bola primárnym prameňom pre vyhodnotenie (Stegmann-Rajtár 2009, 73-80). Odzrkadľuje regionálny vývoj východohalštatskej ako aj vekerzugskej kultúry v tejto oblasti. Najväčšiu vypovedaciu schopnosť jednoznačne majú veľké vázy a amfory, ktorých typologický rozbor umožnil rozpoznať na pohrebisku päť časových úsekov – fázy I až V. Východohalštatskú kultúru na pohrebisku reprezentovali fázy I až IV (obr. 3-5). Veľké vázy s kužeľovitým hrdlom, prípadne ich fragmenty sa nachádzali v pätnástich hrobách. V rámci tejto skupiny bolo možné definovať päť rozdielnych typov váz (V1 až V5). Na základe

Obr. 4. Nové Zámky – hrob 18 (fáza I), hrob 2 (fáza II).
 Abb. 4. Nové Zámky – Grab 18 (Phase I), Grab 2 (Phase II).

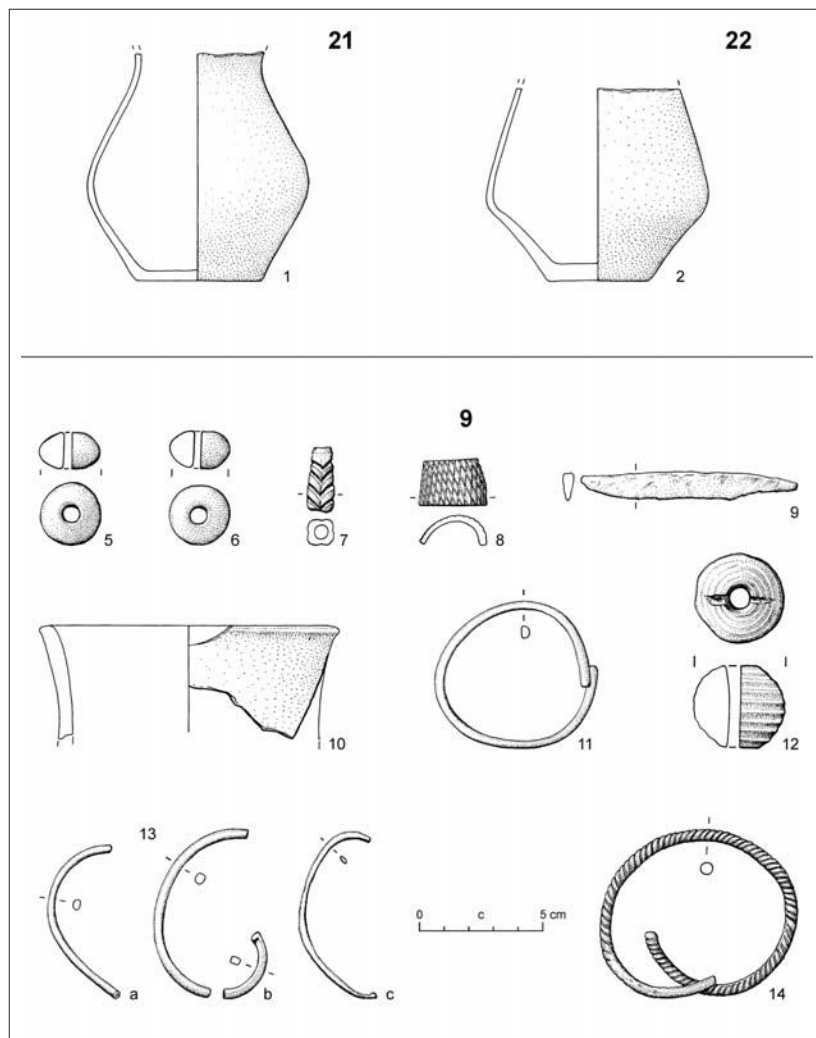

Obr. 5. Nové Zámky – hrob 14 (fáza III), hrob 29 (fáza IV).
 Abb. 5. Nové Zámky – Grab 14 (Phase III), Grab 29 (Phase IV).

Relatívno-chronologický vývoj na pohrebisku

Fáza I

Za najstarší hrob na pohrebisku (HaC1a), ktorý jednoznačne dokladá ešte vzťah k neskorej dobe bronzovej (HaB), možno zaradiť hrob 18 (obr. 3). Jeho inventár obsahoval tri nádoby, ktoré majú dôležitú vypovedaciu hodnotu pre relatívnu chronológiu, a to veľmi baňatú vázu (obr. 4: 1), misu s uškom (obr. 4: 7) a šálku s lievikovite von vyhnutým ústím (obr. 4: 5). Všetky tri nádoby majú paralely v hroboch mladšej a neskorej doby bronzovej a v Nových Zámkoch reprezentujú najstaršiu fázu pochovávaní na pohrebisku (fáza I). Porovnateľné šálky sa vyskytujú naj-

Obr. 6. Nové Zámky – hroby 9, 21, 22 (fáza V).

Abb. 6. Nové Zámky – Gräber 9, 21, 22 (Phase V).

častejšie v hrobách lužickej kultúry doby popolnicových polí (HaB). Poznáme ich napríklad z pohrebiska Háj (*Kujovský/Hrubec 1994*, tab. 8:7), alebo z hrobu (?) v Nitre-Mlynárčiach (*Romsauer 1993*, tab. 4:14, 15). Hlboká miska s uškom má presnú paralelu v náleze z hrobu 121/54 na pohrebisku Zvolen-Balkán (*Stegmann-Rajtár 2009*, obr. 15: 1). Tento hrob má veľkú vypovedaciu hodnotu pre datovanie hrobu 18 z Nových Zámkov, keďže všetky jeho nádoby sú bežné na pohrebiskách neskorej doby bronzovej, najmä v prostredí kyjatickej a mezöcsátskej kultúry. Paralely k váze z novozámockého hrobu 18 pochádzajú z najstaršej mohyly 2 v Nových Košariskách (*Parzinger/Stegmann-Rajtár 1988*, obr. 4: 1), ako aj z najstarších hrobov na pohrebisku Sopron-Burgstall (*Eibner/Persy 1980; Patek 1993*, obr. 36). V rámci odkrytých hrobov ležal tento hrobový inventár pomerne centrálne a s veľkou pravdepodobnosťou patril medzi najstaršie (obr. 3). Analýza keramiky, najmä veľkých váz, ale aj ďalších nádob ukázala, že z typologického hľadiska treba tento hrob jednoznačne zaradiť na začiatok vývoja pohrebiska.

Fáza II

K typologicky mladším patrí hrob 2 (obr. 4), hrob 17, hrob 19, hrob 24, hrob 25 a hrob 35, ktoré sú charakteristické pre fázu II (HaC1b) na pohrebisku (obr. 3). Dominantný typ vázy (V2) – s vyšším kužeľovitým hrdlom a zaobleným vydutím má výrazné odsadenie hrdla a pliec a širší von vyhnutý okraj (obr. 4: 11). Maximálne vydutie v pomere k svojej výške už nemá také výrazné ako ho mala typologicky staršia váza z hrobu 18. Je zjavné, že tieto mladšie vázy sú už vyššie a o niečo menej baňaté, čím pôsobia štíhlejšie. Typologicky k vázám typu V2 patria aj amfory z hrobov 24 a 25 (*Stegmann-Rajtár 2009*, tab. XIII:7; XIV:7). Početné paralely k uvedenému typu poznáme z viacerých pohrebísk v tejto oblasti, kde reprezentujú najmä úsek staršej doby halštatskej (HaC 1b), (*Stegmann-Rajtár 2009*, 75). Všetky vázy a amfory fázy II sú teda baňaté a členené na tri časti, pričom ich hrdlo sa predlžuje, sú vyššie a tým aj štíhlejšie oproti staršiemu typu (fáza I). Je dôležité, že v inventároch fázy III sa tento typ vázy už nevyskytuje a bol nahradený mladším typom. Aj umiestnenie týchto hrobov na pohrebisku naznačuje, že sa nachádzali v pomerne malej vzdialenosti od seba a niektoré z nich boli sústredené v tesnej blízkosti k najstaršiemu hrobu fázy I (obr. 3).

Fáza III

Vývoj pokračoval fázou III (HaC 2), ktorú reprezentoval hrob 5, hrob 14 (obr. 5), hrob 23 a hrob 34. Typická pre tento časový úsek bola štíhla váza (typ V3) s veľmi vysokým hrdlom odsadeným od pliec, s mierne zaobleným

vydutím a mierne von vyhnutým okrajom. Vázy z týchto inventárov (obr. 5: 10) majú ešte viac predĺžené hrdlo, ako vázy zo starších hrobov (fáza II). Na rozdiel od typov V1 a V2 je charakteristickým znakom vázy V3 už menšia šírka maximálneho vydutia v pomere k jej celkovej výške. Práve hrdlo sa stalo dominantným prvkom na nádobe, kde zaberá viac ako polovicu jej celkovej výšky. Výška nádoby je v pomere k jej maximálnej vydutine väčšia. Hroby, z ktorých pochádzali takéto nádoby, sa nachádzali už vo väčšej vzdialenosti od hrobu 18, zaradeného do fázy I (obr. 3). Pre vnútorný vývoj na pohrebisku má najväčší význam zaradenie hrobu 14 do tohto časového obdobia, lebo obsahoval okrem typickej štíhlej vázy s vysokým hrdlom (typ V3) aj loďkovitú sponu typu Šmarjeta (obr. 5: 2), ktorá sa v staršom úseku halštatskej kultúry ešte nevyskytovala. V hrobe 37 s rovnakým typom spony však veľká váza chýbala, resp. sa zachovala iba jej horná časť, čo neumožnilo presnejšie zaradenie tohto inventára do vývoja v rámci pohrebiska, jeho zaradenie do tejto fázy sa však zdá veľmi pravdepodobné. Ťažisko výskytu spadá do rozvinutej doby halštatskej (HaC2) (Stegmann-Rajtár 2009, 75).

Fáza IV

Za najmladšie hroby v rámci vývoja východohalštatskej kultúry v Nových Zámkoch považujeme hrob 26 a hrob 29 (obr. 5), ktoré reprezentujú fázu IV (HaC 2/ HaD 1). Charakteristickým sa stáva typ vázy (V4a, V4b), ktorý už nie je členený na tri časti, teda na okraj, hrdlo a vydutie. Vázy z týchto hrobov naopak majú plynulú profiláciu (obr. 5: 3), ktorú zo starších inventárov ešte nepoznáme. Stáva sa charakteristickou práve v tejto etape vývoja. Spoločným znakom dvojkónickej vázy z hrobu 29 a vázy z hrobu 26, ktorá typologicky smeruje už k fľaškovitému tvaru nádoby, je práve plynulá profilácia, ktorá sa stáva dominantnou v neskorohalštatskom období. V prostredí východohalštatskej kultúry sa vyskytuje iba výnimočne. Ťažisko výskytu tohto typu vázy je v hroboch patriacich na rozhranie stupňov HaC a HaD (Stegmann-Rajtár 2009, 75). Je dôležité, že paralely k týmto nádobám nachádzame najmä v typologicky najstarších hroboch z Chotína (Dušek 1966). Na základe tohto pozorovania môžeme vysloviť názor, že hroby 26 a 29 z Nových Zámok reprezentujú už prechodnú fázu medzi východohalštatskou a vekerzugskou kultúrou. Keramika z týchto hrobov dokladá výrazný podiel miestneho kultúrneho podložja v materiálnej kultúre (Parzinger/Stegmann-Rajtár 1988, 174).

Záver

Aj napriek tomu, že jedna časť pohrebiska v Nových Zámkoch bola čiastočne zničená ťažbou piesku a druhá (západne od cesty) nemohla byť preskúmaná vôbec (obr. 3), podarilo sa analyzovať a vyhodnotiť kľúčový materiál, ktorý bol doteraz z literatúry len málo známy.

Najstarší hrob východohalštatskej kultúry z tohto pohrebiska (fáza I, obr. 4) sme na základe datovania hrobov z Nových Košarísk (dnes Dunajská Lužná) alebo zo Sopron-Burgstallu mohli zaradiť do 8. stor. pred Kr. (Stegmann-Rajtár 2009, 88, pozn. 6). Išlo vtedy o veľmi zložitý kultúrny proces, ktorý odzrkadľuje nielen domáce tradície neskorej doby bronzovej (stredodunajské a juhovýchodné popolnicové polia, ako aj lužická kultúra), ale formoval sa aj pod výrazným vplyvom mezoeurópskej kultúry, ktorá sa na územie juhozápadného Slovenska rozšírila z oblasti severného Potisia v priebehu 9. a 8. stor. pred Kr. (Stegmann-Rajtár 1994, 328; 2002a, 194). Najväčší počet hrobov z Nových Zámok spadá do 7. stor. pred Kr. (fáza II-IV, obr. 4; 5). Pohrebisko je mimoriadne dôležité aj na základe jeho polohy na severnom okraji východohalštatskej oblasti (obr. 1), čo sa výrazne prejavilo v skladbe nálezového materiálu. Leží v kontaktnej zóne s lužickou kultúrou, ako aj s jazdecko-nomádkym kultúrnym spoločenstvom (obr. 2; Stegmann-Rajtár 2004, 503; 2009, 88). Spojenie viacerých kultúrnych prvkov v jednom hrobovom inventári je typické počas celej doby trvania pohrebiska. Hroby rozvinutého stupňa HaC, v ktorých sa našli loďkovité spony typu Šmarjeta, majú nadregionálny význam a výrazným spôsobom dokladajú kultúrne kontakty najmä s juhovýchodohalštatskou oblasťou (Guštin/Tiefengraber 2001; Tiefengraber 2006; Stegmann-Rajtár 1998; 2001). Bolo to obdobie najväčšieho rozmachu halštatskej kultúry vo východoalpско-zadunajskej oblasti, ktoré spadá do 7. stor. pred Kr. (Stegmann-Rajtár 2009, obr. 14). Viaceré sídliská a pohrebiská juhozápadného Slovenska s nálezom tohto typu spony jednoznačne dokladajú, že Dunaj nebol v tom čase hranicou pre šírenie kultúrnych vplyvov z vyspelých južných centier halštatskej kultúry smerom na sever. Práve naopak, toto územie sa stalo neoddeliteľnou, i keď okrajovou časťou, halštatskej (východohalštatskej) civilizácie (obr. 1). Centrálna náleziská juhovýchodoalpskej oblasti akými boli napríklad Kleinklein, Frög, Poštela alebo Rifnik sa vyvíjali kontinuálne od neskorej doby bronzovej do staršej doby železnej. Najväčší rozmach zaznamenali na začiatku staršej doby železnej, počas trvania halštatskej kultúry, kedy sa postupne stali centrami politickej a obchodnej moci s rozvinutou hospodárskou činnosťou. Prijímali aj kultúrne impulzy z vyspelých civilizačných oblastí Itálie a Grécka a podieľali sa na ich šírení do severných okrajových oblastí (Parzinger/Nekvasil/Barth 1995, 227, obr. 11; Stegmann-Rajtár 2002b, obr. 1; 2005b, obr. 1; Teržan 1990). Tento proces bol v severnej, okrajovej oblasti východohalštatskej kultúry ukončený až rozšírením vekerzugskej kultúry z východokarpatskej oblasti (stupeň HaD) v počiatkoch 6. stor. pred Kr., ako to doložili aj niektoré hrobové inventáre (fáza V, obr. 6) z Nových Zámok (Stegmann-Rajtár 2009, 88, pozn. 7).

LITERATÚRA

- Brosseder 2004* – U. Brosseder: Studien zur Ornamentik hallstattzeitlicher Keramik zwischen Rhönental und Karpatenbecken. Universitätsforsch. zur Prähist. Arch. 106, Bonn 2004.
- Čambal 2008* – R. Čambal: Halštatské kultúry. Pamiatky a múzeá 1, 2008, 35-39.
- Dušek 1961* – M. Dušek: Die thrako-skythische Periode in der Slowakei, Slov. Arch. 9, 1961, 155-174.
- Dušek 1962* – M. Dušek: Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej, Arch. Rozhl. 14, 1962, 610-625.
- Dušek 1966* – M. Dušek: Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotín, Bratislava 1966.
- Dušek 1971* – M. Dušek: Slovensko v mladšej dobe halštatskej. Slov. Arch. 19, 1971, 423-464.
- Egg/Kramer 2005* – M. Egg/ D. Kramer: Krieger – Feste – Totenopfer. Der letzte Hallstattfürst von Kleinklein in der Steiermark. Mosaiksteine. Forsch. RGZM 1, Mainz 2005.
- Eibner-Persy 1980* – A. Eibner-Persy: Hallstattzeitliche Grabhügel von Sopron (Ödenburg), Eisenstadt 1980.
- Ettel 2006* – P. Ettel: Der Beginn der Eisenzeit in Bayern – Die Hallstattkultur. In: Archäologie in Bayern. Fenster zur Vergangenheit 2006, 150-152.
- Glunz 1997* – B. Glunz: Studien zu den Fibeln aus dem Gräberfeld von Hallstatt. Linzer Archäologische Forschungen 25. Linz 1997.
- Guštin/Tiefengraber 2001* – M. Guštin/G. Tiefengraber: Prazgodovinske najdbe z avtocestnega odseka Murska Sobota-Nova tabla, Arheol. Vestnik 52, 2001, 107-116.
- Hänsel/Hänsel 1997* – A. Hänsel/B. Hänsel: Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas. Bestandskataloge, Band 4. Berlin 1997.
- Chochorowski 1998* J. – Chochorowski: Die Vekerzug-Kultur und ihre östlichen Beziehungen. In: Hänsel, B./Machnik, J.: Das Karpatenbecken und die osteuropäische Steppe. Nomadenbewegungen und Kulturaustausch in den vorgeschichtlichen Metallzeiten (4000-500 v. Chr.). Südosteuropa-Schriften. Bd. 20. Prähistorische Arch. Südosteuropa 12., München-Rahden/Westf. 1998, 361-422.
- Kossack 1981* – G. Kossack: Gedanken zur Periodisierung der Hallstattzeit. In: Die Hallstattkultur. Symposium Steyr. Linz 1981, 35-46.
- Kujovský/Hrubec 1994* – R. Kujovský/I. Hrubec: Pohrebisko lužickej kultúry v Háji (okr. Martin), Slov. Arch. 42, 1994, 5-36.
- Miroššayová 1999* – E. Miroššayová: Einflüsse der Hallstattkultur in der Slowakei. In: Jerem, E./Poroszlai, I.: Arch. of the Bronze and Iron Age. Proc. of the International Arch. Conference Százhalombatta 1996. Budapest 1999, 157-166.
- Nebelsick 1997* – L. D. Nebelsick: Die Kalenderberggruppe der Hallstattzeit am Nordostalpenrand. In: L. D. Nebelsick/ A. Eibner/E. Lauerer/J. W. Neugebauer: Hallstattkultur im Osten Österreichs. Wien 1997, 9-28.
- Parzinger 1989* – H. Parzinger: Chronologie der Späthallstatt-/Frühlatenezeit. Studien zu Fundgruppen zwischen Mosel und Save. Quellen u. Forsch. Prähist. u. Provinzialröm. Arch. 4, Weinheim 1989.
- Parzinger/Stegmann-Rajtár 1988* – H. Parzinger/S. Stegmann-Rajtár: Smolenice-Molpír und der Beginn der skythischen Sachkultur in der Südwestslowakei. Prähist. Zeitschrift 63, 1988, 162-178.
- Parzinger/Nekvasil/Barth 1995* – H. Parzinger/J. Nekvasil/H. E. Barth: Die Býčí-skála-Höhle. Ein hallstattzeitlicher Höhlenopferplatz in Mähren. Römisch-Germanische Forsch., Mainz am Rhein 1995.
- Patek 1993* – E. Patek: Westungarn in der Hallstattzeit, Quellen u. Forsch. Prähist. u. Provinzialröm. Arch. 7, Weinheim 1993.
- Romsauer 1993* – P. Romsauer: K osídlení Nitry v období popelnicových polí a v dobe halštatskej. In: Nitra: Príspevky k najstarším dejinám mesta Nitra, Nitra 1993, 43-63.
- Stegmann-Rajtár 1992* – S. Stegmann-Rajtár: Spätbronze- und früheisenzeitliche Fundgruppen des mittleren Donauebietes. Bericht RGK 73, 1992, 29-179.
- Stegmann-Rajtár 1994* – S. Stegmann-Rajtár: Vývoj stredodunajských popelnicových polí v neskorej dobe bronzovej (HaB) a vznik halštatskej kultúry. Slov. Arch. 1994, 319-333.
- Stegmann-Rajtár 2000* – S. Stegmann-Rajtár: Kultúrne vzťahy halštatského hradiska Molpír pri Smoleniciach na príklade hlinených predmetov kultového charakteru. Pravěk NŘ 10, 2000, 457-471.
- Stegmann-Rajtár 2002a* – S. Stegmann-Rajtár: Keramika ako kritérium regionálneho členenia kultúrnej oblasti. Tvar a výzdoba keramiky v severovýchodohalštatskom kultúrnym okruhu. Štud. Zvesti AÚSAV Nitra 35, 2002, 193-202.
- Stegmann-Rajtár 2002b* – S. Stegmann-Rajtár: Früheisenzeitliche Fernverbindungen entlang dem Ostalpenraum. In: A. Lang/V. Salač: Fernkontakte in der Eisenzeit, Konferenz Liblice 2000. Praha 2002, 254-269.
- Stegmann-Rajtár 2004* – S. Stegmann-Rajtár: Die slowakisch-deutschen Ausgrabungen auf der befestigten Höhensiedlung Štitáre-Žibrica, Kr. Nitra (Slowakei). In: Archeologické výskumy v jižních Čechách, Supplementum 1, České Budejovice 2004, 503-519.

- Stegmann-Rajtár 2005a* – S. Stegmann-Rajtár: Smolenice-Molpír. Reallex. Der Germanischen Altertumskunde 29, Berlin–New York 2005, 146-156.
- Stegmann-Rajtár 2005b* – S. Stegmann-Rajtár: Vplyvy juhovýchodoalpských centier na vývoj halštatskej kultúry v stredodunajskej oblasti. In: Južné vplyvy a ich odraz v kultúrnom vývoji mladšieho praveku na strednom Dunaji. *Studia Arch. et Mediaevalia* 7, Bratislava 2005, 60-72.
- Stegmann-Rajtár 2009* – S. Stegmann-Rajtár: Žiarové pohrebisko východohalštatskej a vekerzugskej kultúry v Nových Zámkoch. Príspevok k pohrebiskám doby halštatskej vo východohalpsko-zadunajskej oblasti. *Slov. Arch.* 57-1, 2009, 57-116.
- Studeníková 2005* – E. Studeníková: Kalenderberská kultúra na juhozápadnom Slovensku a juhovýchodná Európa. Južné vplyvy a ich odraz v kultúrnom vývoji mladšieho praveku na strednom Dunaji. *Studia Arch. et Mediaevalia* 7, Bratislava 2005, 73-88.
- Teržan 1986* – B. Teržan: Zur Gesellschaftsstruktur während der älteren Hallstattzeit im ostalpen-westpannonischem Gebiet. *Hallstattkolloquium Veszprém 1984. Mitt. Arch. Inst. Ungar. Akad. Wiss. Beih.* 3, 1986, 227-243.
- Teržan 1990* – B. Teržan: The Late Bronze and Early Iron Age settlement of northeastern Slovenia and Styria, Ljubljana 1990.
- Tiefengraber 2006* – G. Tiefengraber: Hallstattzeitlicher Grabbau in Nova tabla bei Murska Sobota (Slowenien). In: *Studien zur Lebenswelt der Eisenzeit* (W.R. Teegen/R. Cordie/O. Dörrer/S. Rieckhof/H. Steuer (edit.)), Berlin 2006, 205-234.

ZENTRUM UND PERIPHERIE DER NORDÖSTLICHEN HALLSTATTKULTUR – DAS BRANDGRÄBERFELD IN NOVÉ ZÁMKY

SUSANNE STEGMANN-RAJTÁR

Die Hallstattzeit in der Südwestslowakei wurde in ihrem älteren Abschnitt (HaC) durch die Osthallstattkultur vertreten und im jüngeren Abschnitt (HaD) allmählich durch die Vekerzug-Kultur mit Verbreitungsgebiet im östlichen Karpatenbecken, überschichtet (*Chochorowski 1998*). Bedeutendes Fundmaterial für die Auswertung kultureller Verhältnisse stellte das Gräberfeld von Nové Zámky, das in den 60-er Jahren des letzten Jahrhunderts von Mikuláš Dušek freigelegt wurde (*Dušek 1961; 1962; 1971*). Die komplette Fundvorlage und Auswertung der 29 hallstattzeitlichen Brandgräber konnte jedoch erst vor kurzer Zeit gemacht werden (*Stegmann-Rajtár 2009*).

Der westliche und östliche Hallstattkulturkreis bildete sich im Raum zwischen Ostfrankreich und Westungarn aus, die Südwestslowakei nahm dabei seine nordöstlichen Randgebiete ein (Abb. 1). Wie die Forschung jedoch sehr bald zeigen konnte, war „Hallstattkultur“ nur der Namen für ähnliche und gut vergleichbare Kulturgruppen in großen Gebieten Mitteleuropas (*Kossack 1981; Egg/Kramer 2005; obr. 2; Ettl 2006, 152; Stegmann-Rajtár 1992; 1994; 2002a, 193; 2002b, 254; Teržan 1986; 1990*). Bei dem in der Literatur häufig verwendeten Begriff „Kalenderbergkultur“ des nordöstlichen Hallstattkulturkreises handelt es sich in Wirklichkeit um zwei benachbarte Gruppen der Hallstattkultur: die Kalenderberggruppe (*Nebelsick 1997; Stegmann-Rajtár 1992b, Abb. 1; Studeníková 2005*) und die Gruppe des mittleren und nordöstlichen Transdanubiens (*Patek 1993, Abb. 5, Stegmann-Rajtár 2005a; 2005b; 2009, Abb. 13*).

In diesem Sinne sind die Begriffe Kalenderbergkultur/Kalenderberggruppe und Hallstattkultur/-gruppe des mittleren und nordöstlichen Transdanubiens als synonyme Bezeichnungen zu verstehen. Trotz der Gemeinsamkeiten unterscheiden sie sich deutlich voneinander, was sich insbesondere in abweichenden Bestattungssitten und Kultformen zeigt. Klare Unterschiede zeigen sich auch in der Verbreitung charakteristischer Gefäßformen, beispielsweise der Schüssel (Abb. 2). Zur Grundausrüstung der Gräber der Kalenderbergkultur gehört die Schüssel, bei der der Henkel von der Schulter ausgeht und stets oberhalb vom Rand endete (Abb. 2A). Dagegen war in der Hallstattkultur des mittleren und nordöstlichen Transdanubiens die Schüssel vertreten, bei der der Henkel von der Schulter ausgeht und stets in der Halsmitte endete (Abb. 2B).

Zur relativ-chronologischen Entwicklung am Gräberfeld Nové Zámky.

Der größte Teil der Gräber des Brandgräberfeldes gehört der kulturellen Sphäre der Osthallstattkultur, genauer der Hallstattkultur des mittleren und nordöstlichen Transdanubiens, an. Die große Aussagekraft haben ohne Zweifel die großen Kegelhalsgefäße und Amphoren, deren typologische Analyse es ermöglicht fünf zeitliche Abschnitte – die Phasen I-V (Abb. 3) – zu erfassen. Die Datierung der Bronze- und Eisengegenstände bestätigt die gewonnenen Ergebnisse. Die Phasen I-IV lassen sich kulturhistorisch mit der Osthallstattkultur verbinden, wobei Phase

IV schon die Zeit des Übergangs zwischen der Osthallstatt- und der Vekerzug-Kultur umschreibt, während Phase V mit der voll ausgeprägten Vekerzug-Kultur verbunden ist (*Stegmann-Rajtár 2009*, 113).

Phase I

Das älteste Grab am Gräberfeld (HaC 1a), welches noch deutliche Beziehungen zur vorangehenden späten Urnenfelderbronzezeit (HaB) belegt, ist das Grab 18 (Abb. 4). Im Inventar waren drei aussagekräftige Gefäße (Kegelhalsgefäß, Schüssel, Tasse) mit einander vergesellschaftet, die in jüngeren Gräbern nicht mehr vorkommt. Das stark bauchige Kegelhalsgefäß (Typ V1) lag nur in diesem einen Grab (Abb 4: 1).

Phase II

Typologisch jünger einzuordnen sind die Gräber 2 (Abb. 4), 17, 19, 24, 25 und 35, die für Phase II charakteristisch sind (HaC 1b) und nicht sehr entfernt zum ältesten Grab 18 liegen (Abb. 3). Gemeinsam ist ihnen die Form des großen Kegelhalsgefäßes (Abb. 4: 11) mit hohem Hals, deutlich abgesetzter Schulter und stark ausgeprägtem Bauch (Typ V2), typisch für diesen Zeitabschnitt.

Phase III

Stellvertretend für die Phase III sind die Gräber 5, 14 (Abb. 5), 23 und 34 anzusehen (HaC 2). Charakteristisch ist das große Kegelhalsgefäß (Typ V3) mit sehr hohem Hals und weniger ausgeprägtem Bauch (Abb. 5: 10). Diese Form des schlanken Kegelhalsgefäßes fehlte in älteren Phasen I und II noch vollkommen. Die Gräber liegen mehr im Randbereich (Abb. 3).

Phase IV

Die jüngste Entwicklung der Osthallstattkultur (HaC 2/HaD 1) repräsentieren die Gräber 26 und 29 (Abb. 5). In Phase IV sind Kegelhalsgefäße mit ausgeprägter Dreigliederung nicht mehr die dominante Form im Grab. Im Vordergrund steht der neue Keramiktyp mit fließender Profilierung (Abb. 5: 3), der den Übergang zur Vekerzug-Kultur charakterisiert.

Trotz der Tatsache, dass das Gräberfeld in der Vergangenheit durch den Sandabbau ziemlich stark gestört wurde und ein Teil der Gräber und besonders diejenigen aus der Zeit der Vekerzug-Kultur, völlig zerstört wurden, konnte ein aus der Literatur bisher wenig bekanntes Fundmaterial untersucht werden. Nové Zámky ist aufgrund der Anzahl seiner Bestattungen einer der bedeutendsten Fundorte um die lokale Entwicklung der Osthallstattkultur (Hallstattkultur des mittleren und nordöstlichen Transdanubiens) wie auch der Vekerzug-Kultur nachzuvollziehen. Die außergewöhnliche Bedeutung ergibt sich auch daraus, dass die Fundstelle an der Kontaktzone der Lausitzer Kultur mit der reiternomadischen Kulturgemeinschaft des nördlichen Theißgebiets liegt, was sich auch in der Zusammensetzung des Fundmaterials widerspiegelt. Die ältesten Gräber der Hallstattkultur (Phase I) können in das 8. Jahrh. vor Chr. datiert werden (*Stegmann-Rajtár 2009*, 88, Anm.6). In dieser Zeit haben komplizierte kulturelle Prozesse stattgefunden, deren Ursprung nicht nur in den heimischen Kulturströmungen der Spätbronzezeit (mitteldonauländische und südöstliche Urnenfelder- und Lausitzer Kultur), sondern auch in den starken Einflüssen der Mezöcsát-Kultur, die sich auf dem Gebiet der Südwestslowakei aus dem nördlichen Theißgebiet schon im Laufe des 9. und 8. Jahrh. vor Chr. verbreitet hat (*Stegmann-Rajtár 2009*, 115). Die Blüte des Gräberfeldes fällt ins 7. Jahrh. vor Chr. Besondere Bedeutung kommt den Gräbern mit Kegelhalsgefäßen mit hohem und sehr hohem Hals (Phasen II und III) zu. Wichtig ist die Verbreitung der Kahnfibeln vom Typ Šmarjeta, die in den Gräbern 14 (Abb. 5:1) und 37 vertreten sind (*Stegmann-Rajtár 2009*, Abb. 14). Im Rahmen der weiteren Entwicklung des Gräberfeldes kam es zu bedeutenden Veränderungen und die Phase IV kann man bereits als die Zeit des Übergangs zwischen der Osthallstatt- und der Vekerzug-Kultur umschreiben. Kennzeichnend für den Prozess der kulturellen Transformierung sind die Gräber 26 und 29 (Abb. 5). Jünger (Phase V) sind die Gräber 9, 21 und 22 (Abb. 6), die schon der Vekerzug-Kultur angehören, deren Schwerpunkt in der Späthallstattzeit (HaD) liegt, d.h. im 6. Jahrh. vor Chr. (*Stegmann-Rajtár 2009*, 88, Anm. 7).

(Preklad autorka)

PhDr. Susanne Stegmann-Rajtár, CSc.
Archeologický ústav SAV
Akademická 2
SK-94921 Nitra
zuzana.rajtarova@savba.sk

¹ Štúdiá vznikla na základe GP Vega 02/0051/12